

*Валерій Левченко***ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА СПАДЩИНА****А. Г. ГОТАЛОВА-ГОТЛІБА****НА ТЛІ ФІЛОСОФСЬКИХ ТРАДИЦІЙ 1920–1940 РР.**

У статті аналізуються історико-філософські праці історика та педагога А. Г. Готалова-Готліба (1866–1960) періоду 1920-х–1940-х рр., присвячені дослідженню історії та філософії педагогіки XIX – початку XX ст. Показуються їхній творчий, оригінальний, самобутній характер та підкреслюється їхнє значення для історії філософії та культури другої чверті XX ст. На прикладі аналізу історико-філософської спадщини А. Г. Готалова-Готліба розглядається процес розвитку філософії в одеському професійному університетському та академічному середовищі зазначеного періоду. Виявлено особливості підходів до питань філософії науковцем та з'ясовано роль і значення його історико-філософських ідей для сучасної філософської думки.

Ключові слова: *А. Г. Готалов-Готліб, історико-філософська спадщина, філософська думка, радянська філософія, філософія педагогіки, позитивізм.*

Історія вітчизняної філософії другої чверті XX ст. традиційно привертає пильну увагу дослідників. Це зумовлено передусім тим, що в інтелектуальній культурі другої чверті XX в. сплїталися та отримували імпульс до подальшого розвитку найсуперечливіші філософські напрями, що сягали корінням у західноєвропейську філософську традицію, а сформована академічна філософія ранньорадянського періоду є завжди предметом постійної уваги сучасних дослідників професійної філософії. У ці часи сформувалася плеяда видатних мислителів, деякі з них пізніше через різні позафілософські обставини були призабуті або витіснені на периферію історико-філософського простору. Завдання сучасних дослідників відновити історичну справедливість щодо цих постатей. Проте робота з відновлення інтелектуальних біографій та реконструкції філософських концепцій призабутих філософів обумовлена не лише архівним інтересом. Призабуті та маловідомі імена філософів, що залишилися ніби маргінальними в історії філософії в тому її вигляді, як вона викладена у більшості підручників, дозволяють сучасному досліднику при більш пильному погляді на їхню творчість суттєво розширити рамки загальної картини історії філософії та горизонт нашого розуміння філософських традицій певного часу. До того ж, проблемні поля, що сформувалися у творчості цих філософів, незмінно виявляють свою актуальність. Цілий спектр питань, навколо яких йшла полеміка у філософській спільноті другої чверті XX ст., – співвідношення раціонального та ірраціонального, віри та розуму, епістемологічного значення інтуїції, можливості поєднання гносеології та онтології, статусу філософського знання, національної специфіки філософії, особливостей розвитку філософії – досі перебуває у

центрі уваги фахівців різних галузей філософського знання. І в старих призабутих текстах раптом виявляються оригінальні та продуктивні підходи до вирішення поставлених питань.

Спираючись на наявні дослідження колег – філософів та істориків філософії, а також на власні архівні дослідження, ми здійснимо спробу загального огляду та характеристики філософської спадщини одного з перших одеських радянських професорів академічної філософії 1920-х – 1940-х рр. – Артемія Григоровича Готалова-Готліба (1866–1960) [Великодна 2016; Майборода 2016; Левченко 2018]. Як представник цеху філософів довгий час він залишався поза увагою істориків філософії, дослідження та осмислення його творчості як самобутнього філософа не проводилися. Відкриття його феномена як філософа, здійснене нами останніми роками, пов'язане, однак, з цілою низкою історико-філософських питань. Серед яких виникають питання як історико-біографічного характеру, з'ясування яких необхідне для повноцінної реконструкції його філософської творчості, так і текстологічні властивості, пов'язані з тим, що багато текстів маловідомі, важкодоступні, навіть не опубліковано, але збереглися в архіві Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (НБ ОНУ), доступу до якого в наслідок воєнного стану сьогодні немає. Робота з опублікованими та неопублікованими текстами ставить перед дослідником герменевтичне та історико-філософське завдання особливої складності: вписати його ідеї та концепції в контекст одночасно двох філософських традицій: радянської та західноєвропейської.

Філософська творчість А. Г. Готалова-Готліба, яка втілює у собі всі інтенції потужної західноєвропейської традиції, не відіграла жодної ролі у радянському філософському процесі 1920-х – 1940-х рр. Ця роль багато в чому визначалася не лише ідеологічним та полемічним контекстами, в якому формувалася власна філософська концепція вченого, але і його інтенсивною науковою діяльністю щодо аналізу західноєвропейської концепції філософії педагогіки, а також введення до наукового обігу в СРСР цих філософських ідей. Відсутність історико-філософського аналізу цієї сторони діяльності А. Г. Готалова-Готліба та відсутність оцінки її значення – суттєві лакуни у загальному уявленні про хід розвитку радянської філософії у другій чверті ХХ ст. У даному науковому дослідженні здійснено спробу ліквідувати ці лакуни.

У дослідженнях, присвячених інтелектуальній діяльності А. Г. Готалова-Готліба не розкривалися різні аспекти його філософської творчості. Таким чином, можна стверджувати, що попри все збільшення числа досліджень інтелектуальної спадщини А. Г. Готалова-Готліба, в аналізі його історико-філософських праць та реконструкції його позиції як історика філософії нами робляться лише перші кроки. Багато в чому ускладнює науково-дослідну роботу і та обставина, що далеко не всі праці вченого з історії філософії виявлено. Тому метою даної статті є виявлення і заповнення невідомих раніше аспектів інтелектуальної діяльності А. Г. Готалова-Готліба в контексті історико-філософських досліджень.

А. Г. Готалов-Готліб за фахом не був філософом. Він мав вищу класичну історичну освіту. У 1892 р. закінчив історичне відділення історико-філологічного факультету Імператорського Новоросійського університету з дипломом першого ступеня (випускню роботу написав під керівництвом професора Ф. І. Успенського на тему історії організації військової справи у Візантії) [Боровой 1993: 347]. У період від 1892 р. до 1920 р. його життя було пов'язано з педагогічною діяльністю у мережі середньої освіти на посадах вчителя і директора багатьох гімназій. У 1897–1903 рр. захопився науковою роботою – став автором близько сто статей з питань загальної історії та історії освіти, надрукованих в «Енциклопедичному словнику» Ф. А. Брокгауза й І. А. Єфрона [Великодна 2016: 31–32]. На зламі XIX–XX ст. за рішенням Міністерства народної освіти неодноразово їздив у відрядження за кордон для вивчення системи освіти у західноєвропейських країнах: Франції (1900), Швейцарії (1903), Австрії, Німеччині, Італії, Чехії (1902, 1907, 1908, 1912) [Левченко 2018: 69]. Природні здібності, старанність, завзятість, знання іноземних мов (німецька мова була рідною для нього) та наполеглива праця дозволили зробити А. Г. Готалову-Готлібу успішну кар'єру на ниві педагогіки.

У свою чергу зі встановленням радянської влади 1920 р. це принесло А. Г. Готалову-Готлібу певні дивіденди. У 1921 р. він став викладачем, а з 1925 р. професором Одеського інституту народної освіти – провідного педагогічного вишу Одеси. У цьому закладі він викладав педагогіку, систему народної освіти, дидактику, організацію дитячого життя, загальну дидактику і комплексний метод та був завідувачем секції системи народної освіти і загальної дидактики Науково-дослідної кафедри педагогіки [Левченко 2010: 291, 351, 369, 391]. Також у 1925–1930 рр. він був членом Українського науково-методичного комітету НКО УСРР [Левченко 2018: 71] та як його представник восени 1925 р. впродовж двох місяців перебував у науковому відрядженні в Німеччині й Чехословаччині. Метою відрядження було збирання у місцевих бібліотеках матеріалів, що характеризують сучасну організацію та систему освіти в Англії, Франції, США, Німеччині, Італії та ін. країнах, а також необхідно було з'ясувати, що являє собою на даний момент німецька школа, як вплинула революція на шкільну практику, в чому полягає зрушення у цій галузі, як і в яких умовах працює новий вчитель, як проводиться трудове та колективне виховання, в які форми віддилася нова навчальна книга, як організовано нові педагогічні інститути, в яких іде підготовка нових вчителів, що дають масовій школі психотехнічні лабораторії, як організовані нові школи робітничої молоді та нові типи загальноосвітньої середньої школи, що виникли останніми роками, як впливає на просвіту політична реакція тощо [НБ ОНУ. Архів А. Г. Готалова-Готліба. Кар. 22, од. зб. 213, арк. 3].

Викладання педагогічних дисциплін, науково-дослідна діяльність у галузі педагогіки та можливість ознайомитися в оригіналі з сучасною німецькомовною науковою літературою призвели до того, що центральними темами досліджень А. Г. Готалова-Готліба в другій половині 1920-х рр.

стали соціально-педагогічні ідеї німецьких філософів П. Барта, П. Бергмана, Г. Будде, В. Вундта, Г. Гаудіга, Г. Гегеля, Е. Геккеля, Й. Гербарта, Е. Гуссерля, В. Дільтея, Р. Ейкена, П. Естрейха, І. Канта, Г. Кершенштейнера, Г. Когена, Ф. Ланге, П. Наторпа, Й. Песталоцці, Ф. Фюрстера, Р. Штейнера та ін. на тлі їх філософських концепцій. Необхідно враховувати, що в першій чверті ХХ ст. німецька філософія значно впливала на умі східноєвропейців, одним з яких, незважаючи на свій консерватизм, був і А. Г. Готалова-Готліб, який і став її активним популяризатором в УСРР.

З опублікованих праць А. Г. Готалова-Готліба, які мають історико-філософський характер, відомо сім праць (див. дод. 1). Вважаємо за необхідне наголосити про призабуту рукописну спадщину А. Г. Готалова-Готліба, що нараховує дев'ять позицій, серед яких чотири за структурою, форматом і обсягом є монографічними напрацюваннями.

Зі всього пласту неопублікованої спадщини окремо виділяється праця «Философско-педагогические теории в Германии» обсягом понад 500 машинописних і рукописних аркушів (див. дод. 2, п. 7 і 8), яка була підготовлена А. Г. Готаловим-Готлібом станом на 1929 р. Вона мала увійти до збірника під редакцією народного комісара просвіти РСФРР А. В. Луначарського, який до видання готувало «Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР» (Учпедгиз) [НБ ОНУ. Архів А. Г. Готалова-Готліба. Кар. 20, од. зб. 203, арк. 435–436; од. зб. 204, арк. 947]. Це дослідження є дуже цікавим і заслуговує на повну публікацію. Детальний аналіз цієї частини спадщини незаперечно свідчить про А. Г. Готалова-Готліба як про вченого-енциклопедиста та те, що у 1920-х рр. він став засновником в УСРР принципово нового напрямку вивчення філософії – філософії педагогіки. Через низку причин видання збірника було призупинено. Це було пов'язано з тим, що час життя та науково-дослідної діяльності А. Г. Готалова-Готліба збігся з великими змінами у культурному середовищі, оскільки він був часом реформ у всіх сферах життя першої в світі соціалістичної держави. По-перше, восени 1929 р. А. В. Луначарського було знято з посади наркома просвіти. По-друге, наприкінці 1920-х рр. відбувається повне витіснення філософії зі сфери освіти і наукових досліджень та повна її політизація з поступовою редукцією до історичного матеріалізму.

У 1930-х – 1940-х рр. у вітчизняній культурі публікації з філософії ґрунтувалися на тлумаченні робіт класиків марксизму-ленінізму і революціонерів-демократів з дотриманням принципу партійності – головного критерія оцінки робіт з філософії. У цьому контексті А. Г. Готаловим-Готлібом було опубліковано дві праці (див. дод. 1, п. 5 і 7).

У 1944 р. для енциклопедії педагогічних наук А. Г. Готалов-Готліб підготував статтю «Гегель Г. В. Ф. (1770–1831) – крупнейший немецкий философ-идеалист. Его педагогические высказывания» (див. дод. 2, п. 4). Через те, що видання енциклопедії було призупинено стаття не побачила світ [НБ ОНУ. Архів А. Г. Готалова-Готліба. Кар. 20, од. зб. 202, арк. 251].

Розвиток вітчизняної філософської думки у 1920-х – 1940-х рр. для сучасного філософа є найбагатшим матеріалом для дослідження, а саме: безліч архівних джерел, досі не опублікованих, філософських концепцій, які не пройшли професійний філософський аналіз, імен, що мали авторитет у філософському середовищі, але незаслужено призабутих, одним з яких є ім'я А. Г. Готалова-Готліба. Він пройшов досить важкий шлях до оформлення своїх поглядів, і його філософські позиції простежуються буквально у всіх роботах, які мають історико-філософський характер. Формуванню його оригінальної та самостійної філософської позиції сприяли багато в чому факти особистої біографії. Корпус його праць мав велике значення для становлення та розвитку радянської філософії педагогіки. Тут він постає перед нами як знавець прогресивних напрямів західноєвропейської філософської думки, у першу чергу німецької, будучи «першопрохідником» у висвітленні деяких з них. Концепція історії філософії педагогіки, розроблена А. Г. Готаловим-Готлібом, обумовлена загальним контекстом розвитку вітчизняної філософської думки і є цінним матеріалом для сучасних досліджень у цій галузі. З філософії він виводив цілі виховання та за допомогою філософії обґрунтовував шляхи досягнення цих цілей. У даній праці запропоновано обґрунтування загальної тези про те, що постать А. Г. Готалова-Готліба, його творчість і філософські ідеї, у тому числі в галузі історії філософії, – одна з найактуальніших тем для досліджень у царині історії філософії загалом та філософії педагогіки, зокрема. Історико-філософська спадщина А. Г. Готалова-Готліба не зайняла гідного місця в історії радянської філософії та педагогіки, його історико-філософська спадщина вимагає свого фундаментального вивчення, оскільки вона багато в чому ще не оцінена. Незважаючи на проведену роботу та представлені матеріали, багато ракурсів творчості А. Г. Готалова-Готліба поки що залишаються нерозкритими. Багато праць вченого зберігаються в архівах і залишаються неопублікованими. Тим часом вони є цінним матеріалом для дослідників історії філософії педагогіки. Перспективи подальшого дослідження полягають у публікації та аналізі даних праць, а також у детальній роботі з архівними матеріалами.

Додаток 1

Ресурс опублікованих праць А. Г. Готалова-Готліба на історико-філософську тематику

1. Барт П. История социально-педагогической идеи / Пер. с нем. С. О. Лозинского под ред. и с пред. А. Г. Готалова-Готліба. Одесса: Гос. изд-во Украины, 1923. 32 с.
2. Готалов-Готліб А. Г. Кризис университета и вопрос о подготовке учительства // Путь Просвещения. 1923. № 2. С. 37–61.
3. Готалов-Готліб А. Г. Життєвий шлях Гайнріха Песталотці (12 січня 1746 – 17 лютого 1827) // Шлях освіти. 1927. № 1. С. 9–57.
4. Готалов-Готліб А. Г. Сучасний філософсько-педагогічний рух

Заходу. Ч. 1. Австрія // Записки Одеського наукового при ВУАН товариства. Секція педагогічна. 1930. № 1. С. 49–81.

5. Готалов-Готлиб А. Г. Очерки педагогической теории итальянского фашизма // Коммунистическое просвещение. 1934. № 4. С. 107–116.

6. Готалов-Готлиб А. Г. Педагогическое образование в Германии // Педагогическое образование. 1934. № 6. С. 82–95.

7. Готалов-Готлиб А. Г. Очерки педагогической теории итальянского фашизма. Джованни Джентиле и его педагогика // Коммунистическое просвещение. 1935. № 2. С. 122–135.

Додаток 2

Рєсртр неопублікованих праць А. Г. Готалова-Готліба на історико-філософську тематику

1. Философские, социологические и педагогические воззрения Пауля Барта. Рецензия (НБ ОНУ. Архів А. Г. Готалова-Готліба. Кар. 7, од. зб. 126, арк. 574–596. Машинопис).

2. Отзыв о книге А. Дьякова и Я. Мамонтова «Хрестоматия для изучения педагогических систем 16–19 стол. Харьков, 1926. (НБ ОНУ. Архів А. Г. Готалова-Готліба. Кар. 7, од. зб. 126, арк. 600–653. Машинопис).

3. История философско-педагогических теорий и культурно-педагогических партийных программ в капиталистических странах в первой четверти 20-го века (Пауль Эстрейх и «Союз решительных реформаторов школы» в Германии. Эмпирическая педагогика в Германии. Экспериментальная педагогика в Германии. Идеалистические и метафизические системы в германской педагогике. Педагогические системы в Германии, примыкающие к индуктивной метафизике. Педагогика в Германии, основанная на новокантовском идеализме. Метафизический идеализм и педагогика личности на основе национального воспитания (Германия). Культурно-педагогическое направление в Германии. Георг Кершенштейнер. Иррациональная педагогика в Германии. Опытные учреждения в Германии. Исследовательские педагогические учреждения в Германии. Педагогическая теория в Австрии). М.: Учпедгиз, 1930. (НБ ОНУ. Архів А. Г. Готалова-Готліба. Кар. 8, од. зб. 127, арк. 1–142. Друкарська коректура).

4. Гегель Г. В. Ф. (1770–1831) – крупнейший немецкий философ-идеалист. Его педагогические высказывания (НБ ОНУ. Архів А. Г. Готалова-Готліба. Кар. 20, од. зб. 202, арк. 252–264. Машинопис).

5. Новогуманистическое движение в Германии, немецкая классическая философия и гербартианство. (НБ ОНУ. Архів А. Г. Готалова-Готліба. Кар. 20, од. зб. 202, арк. 384–385. Рукопис).

6. Неогуманизм и спекулятивная философия. Эллиномания. (НБ ОНУ. Архів А. Г. Готалова-Готліба. Кар. 20, од. зб. 202, арк. 417–419. Рукопис).

7. Философско-педагогические теории в Германии (Эмпирическая педагогика. Натурфилософский материализм в педагогике. От

натурфилософського матеріалізму к спиритуалізму і виталізму. Позитивістська педагогіка. Експериментальна психологія і педагогіка). (НБ ОНУ. Архів А. Г. Готалова-Готліба. Кар. 20, од. зб. 203, арк. 435–945. Машинопис, рукопис).

8. Педагогічна теорія в Німеччині (Емпірична педагогіка. Натурфилософський матеріалізм в педагогіці. От натурфилософського матеріалізму к спиритуалізму і виталізму. Позитивістська. Педагогіка, заснована на новокантовському критичному і соціальному ідеалізмі. Метафізичний ідеалізм і педагогіка особистості на основі національного виховання. Теософські, окультні і т. п. течення в педагогіці. (НБ ОНУ. Архів А. Г. Готалова-Готліба. Кар. 20, од. зб. 204, арк. 949–1523. Машинопис, рукопис).

9. Герберт і Гегель, їх відношення к новогуманізму (Неогербертіанська педагогіка. Оцінка Герберта у Музиченко. Очаги розвитку гербертіанства. Гербертіанці. Герберт і релігія. А. Селіханович о Герберті і нових теченнях. Література о Герберті. G. Weiss. Herbart und Seine Schule. Герберт. Біографічні дані. Т. Циглер о Герберті. (НБ ОНУ. Архів А. Г. Готалова-Готліба. Кар. 20, од. зб. 205, арк. 9–181. Рукопис).

10. Історія педагогічної теорії і практики в новітнє час в зв'язі к соціально-економічними умовами епохи. Матеріали по Барту і др. / Посібник к лекціям. Одеса, 1929. (НБ ОНУ. Архів А. Г. Готалова-Готліба. Кар. 23, од. зб. 220, арк. 393–489 об. Рукопис).

Список використаної літератури

- Борової, С. (1993) *А. Г. Готалов-Готліб*, у: *Борової С. Воспоминания*. Москва – Ієрусалім, сс. 345–355.
- Великодна, Г. В. (2016) *Складний життєвий шлях Артемія Григоровича Готалова-Готліба: до 150-річчя з дня народження*, у: *Вісник ОНУ. Сер.: бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. Т. 21, вип. 1. Одеса, сс. 30–49.
- Левченко, В. В. (2010) *Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту* / Відп. ред. В. М. Хмарський; наук. ред. Т. М. Попова. Одеса: ТЕС, 428 с.
- Левченко, В. В. (2018) *Нові штрихи к прозографічному портрету одеського ученого-історика А. Г. Готалова-Готліба*, у: *Вісник ОНУ. Серія: бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. Т. 23, вип. 1. Одеса, сс. 57–84.
- Майборода, П. А. (2016) *А. Г. Готалов-Готліб на вершині адміністративної кар'єри: життя та діяльність одеського вченого в 1944–1952 рр.*, у: *Українська біографістика = Biographistica Ucrainica: збірник наукових праць Ін-ту біогр. дослідж.* Вип. 14. Київ, сс. 116–141.

Valery Levchenko

**THE HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL HERITAGE OF
A. HOTALOV-HOTLIB ON THE BACKGROUND OF THE
PHILOSOPHICAL TRADITIONS OF THE 1920th – 1940th**

The article analyzes the historical and philosophical works of the historian and pedagogue A. Hotalov-Hotlib (1866–1960) from the 1920s to the 1940s, dedicated to the study of the history and philosophy of pedagogy in the 19th and early 20th centuries. Their creative, original character is shown and their significance for the history of philosophy and culture of the second quarter of the 20th century is emphasized. On the example of the analysis of the historical-philosophical heritage of A. Hotalov-Hotlib, the process of the development of philosophy in the Odesa professional university and academic environment of the specified period is considered. The features of the scientist's approaches to philosophical issues are revealed, and the role and significance of his historical and philosophical ideas for modern philosophical thought are clarified. The thesis about the expediency of an objective consideration of the philosophical position of A. Hotalov-Hotlib in the context of the conditions of philosophizing in the USSR in the period of the 1920th – 1940th is substantiated. The article indicates that the appeal to the philosophical heritage of A. Hotalov-Hotlib is conditioned historical and philosophical context of analysis and research. In accordance with it, an objective analysis of the views of A. Hotalov-Hotlib on the philosophy of pedagogy of Western European thinkers, the relationship between dialectics, logic and the theory of cognition, activity, Marxism, Marxist-Leninist philosophy, worldview, culture, socio-philosophical problems, history was carried out philosophical thought. The historical-philosophical concept of A. Hotalov-Hotlib was studied from the standpoint of philosophical reflection and self-reflection of the Soviet scientist, the prospects and relevance of the philosophical position of the domestic scientist in the Soviet and modern conditions of philosophizing in the context of the development of world philosophical thought were analyzed.

Keywords: A. Hotalov-Hotlib, historical-philosophical heritage, philosophical thought, Soviet philosophy, philosophy of pedagogy, positivism.

References

- Borovoi, S. (1993) A. H. Hotalov-Hotlyb, in: *Borovoi S. Vospomynania*. Moskva – Yerusalym, pp. 345–355.
- Velykodna, H. V. (2016) *Składnyi zhyttievyy shliakh Artemiia Hryhorovycha Hotalova-Hotliba: do 150-richchia z dnia narodzhennia*, in: *Visnyk ONU. Serii: bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznavstvo, knyhoznavstvo*. Volume 21, № 1. Odesa, pp. 30–49.
- Levchenko, V. V. (2010) *Istoriia Odeskoho instytutu narodnoi osvity (1920–1930 rr.): pozytyvnyi dosvid nevdaloho eksperymentu*. Odesa: TES, 428 p.
- Levchenko, V. V. (2018) *Novye shtrikhi k prosopohrafycheskomu portretu odesskogo uchenogo-istoryka A. H. Hotalova-Hotlyba*, in: *Visnyk ONU. Serii: bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznavstvo, knyhoznavstvo*. Volume 23, № 1. Odesa, pp. 57–84.

- Maiboroda, P. A. (2016) *A. H. Hotalov-Hotlib na vershyni administratyvnoi kariery: zhyttia ta diialnist odeskoho vchenoho v 1944–1952 rr.*, in: *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica: zbirnyk naukovykh prats Instytutu biohrafichnykh doslidzhen. № 14*. Kyiv, pp. 116–141.

Стаття надійшла до редакції 7.11.2023

Стаття прийнята 27.11.2023